

favorem baptismi, quando alter convertitur et alter pacifice cohabitare renuit. Sic etiam, quum matrimonium fidelium consummatum est, cessat etiam alter casus ex his, in quibus Christus disposuit, ut coniugium dissolveretur; nempe in favorem status religiosi. Haec porro maior indissolubilitas extrinseca est, neque aliunde tandem pendet quam a Christi voluntate. Licet enim matrimonium consummatum perfectius exhibeat coniunctionem Christi cum Ecclesia, quam matrimonium tantum ratum, tamen si Christus voluisset, potuisset certe statuere, ut matrimonium etiam consummatum fidelium dissolveretur in favorem religionis, non obstante ratione sacramenti et signi perfecti, prout ea non obstante matrimonium fidelium non consummatum dissolvitur. Ea igitur sacramentalis significatio et ratio ipsa sacramenti non efficit per se indissolubilitatem, sed potius signum est a posteriori, quo colligimus, extrinsecam dissolubilitatem omnino cessasse.

Hac ratione 5. exponi possunt de extrinseca firmitate tum Sancti Augustini, tum Eugenii IV. testimonia, tum alia Patrum et conciliorum effata, quibus et matrimonium per se indissolubile dicitur, et simul maxime indissolubile asseritur, quia est sacramentum.

Tandem si haec probentur, prout probari posse videntur, diversae theologorum sententiae haud aegre conciliantur. In hac enim doctrina, quam exposuimus, tum lex naturae, tum lex positiva, tum ratio sacramenti ad indissolubilitatem christiani matrimonii comprobendam mire conspirant; scilicet non *exclusive* ex uno aut alio capite, sed simul ab omnibus perfecta indissolubilitas deducitur, atque ex quavis sententia illud, quod verum est, seligitur, simulque componitur; atque adeo conciliari possunt, qui indissolubilitatem repetunt ex iure naturae, cuiusmodi sunt Lyra, Abulensis, Sotus, Lopez aliique apud Sanchez (116) cum iis, qui eam deducunt ex iure positivo, uti Guillelmus Rubiva, Richardus, Iac. Almainus, Deca Hispalensis, Iac. Latomus aliique apud Pontium (117); et cum his

(116) *De matrim.* lib. II. disp. 15. n. 4 seq.

(117) *De matrim.* lib. 7 c. 12 n. 4.

utrisque ii, qui insistunt rationi sacramenti, cuiusmodi sunt Bellarminus, Burgensis, Durandus, S. Antoninus, Caietanus, Medina aliique, quos Sanchez allegat et sequitur (118). Sed insuper hac ratione inter se componi et perfici possunt non modo ea, quae de origine indissolubilitatis diversi auctores disserunt, sed etiam, quae iidem diversis in locis docuerunt, atque ea, quae nos ipsi de hac quaestione sive in praelectionibus, sive in hoc ipso tractatu exposuimus.

CAPUT II.

De Bibliorum doctrina circa christiani matrimonii indissolubilitatem etiam in causa adulterii.

Doctrina est catholica christianum matrimonium in ipsa causa adulterii esse quoad vinculum indissolubile. Prima fronte huic doctrinae obstare videntur verba Math. V. « Qui dimiserit uxorem suam, *excepta fornicationis causa*, facit eam moechari; » et XIX. « Quicumque dimiserit uxorem suam, *nisi ob fornicationem*, et aliam duxerit, moechatur. » At dogmatica horum textuum interpretatio haec est, per fornicationem seu per adulterium, divortium quidem fieri posse quoad torum et habitationem, sed vinculum ipsum nullatenus dissolvi; seu dimitti posse uxorem ita ut fas non sit aliam ducere, adultera vivente.

Si liberiores quosdam criticos etiam catholicos audiamus, difficultas, quam Ecclesiae doctrinae facessere videntur ea verba *excepta fornicationis causa*, et *nisi ob fornicationem*, obtruncari posset, negata vel in dubium revocata eorum verborum authenticitas. Ea etiam ut par est admissa, quidam catholici interpretes, dum Ecclesiae doctrinam defendunt, quasdam proponunt eorum verborum exegeticas interpretationes, quae ita doctrinam Ecclesiae de omnimoda christiani matrimonii indissolubilitate tueri videntur, ut difficultatem, quae ex iis verbis petitur, omnino praecidant: at eae nobis neque ad difficultatem solvendam necessariae neque utiles videntur, neque, quod caput est, ad veritatis normam exactae.

(118) *Loc. cit.*

Antequam igitur dogmaticam Ecclesiae interpretationem contra protestantes et Graecos vindicemus, criticas et exegeticas quaestiones cum catholicis breviter absolvemus; tum doctrinam Ecclesiae de indissolubilitate coniugii etiam in causa adulterii ostendemus, primum ex Bibliis, dein ex sensu traditionis universae; postremo ecclesiae Latinae et Graecae hac de re doctrinam et praxim expendemus.

ARTICULUS I. — De authentia ac genuina lectione textuum Matth. V. et XIX.

Ab ipso controversiae initio utrumque Matthaei textum integrum praemittimus. Matth. V. 31. 32. legitur: « Dictum est » autem: Quicumque dimiserit uxorem suam, det ei libellum » repudii. Ego autem dico vobis, quia omnis, qui dimiserit » uxorem suam excepta fornicationis causa, facit eam moe- » chari: et qui dimissam duxerit, adulterat » cap. vero XIX. 3. seqq. dicitur: « Et accesserunt ad eum (Iesum) pharisaei ten- » tantes eum, et dicentes: si licet homini dimittere uxorem » suam quacumque ex causa? Qui respondens, ait eis: non » legistis, quia qui fecit hominem ab initio, masculum et foemi- » nam fecit eos? et dixit: propter hoc dimittet homo patrem et » matrem, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una. » Itaque iam non sunt duo, sed una caro. Quod ergo Deus co- » niunxit, homo non separet. Dicunt illi: Quid ergo Moyses » mandavit dare libellum repudii et dimittere? Ait illis: quo- » niam Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis demit- » tere uxores vestras: ab initio autem non fuit sic. Dico autem » vobis, quia quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ob forni- » cationem, et aliam duxerit, moechatur, et qui dimissam duxe- » rit, moechatur. » His parallela sunt, quae leguntur Marci X. et Luc XVI. quae inferius dabimus atque inter ea collationem instituemus.

Ut itaque a quaestione de genuinitate ac integritate istorum textuum Matthaei ordiamur, nonnulli hypercritici aetate hac nostra primum indubium revocarunt, quae occurrunt Matth. V.

31. 32. Alii vero quae habentur XIX. 9. Nam quod attinet ad priorem textum Franc. Ant. Jäger autumavit clausulam: *παρεκτός λόγου πορνείας, excepta fornicationis causa* in genuinis evangelii codicibus defuisse. His porro argumentis innititur ad eiusmodi placitum statuendum 1. quod primorum temporum christianis nunquam in mentem venerit tempora- neam, seu quoad torum, ob adulterium matrimonii solutionem hoc textu firmare, sed constanter ad apostoli Pauli effata provo- caverint; 2. quod Tertullianus referens Marcionis obiectionem ex eo petitam, quod Christus se praebuerit Moysi contrarium, illam clausulam omnino praetermiserit *excepta fornicationis causa*; ait enim Marcion: « Sed Christus divortium prohibet » dicens: *Qui dimiserit uxorem suam, et aliam duxerit, adul- » terium committit, qui dimissam a viro duxerit aequae adulter » est.* Moyses viro permittit repudium etc. (1). » Argumento igitur est, nondum aetate illa allegata verba in Matthaei evangelio genuino extitisse; 3. verisimile proinde est, serius verba illa ex cap. XIX. 9. Matthaei in cap. V. 32. illata fuisse, et e scrip- tis Patrum, qui de separatione coniugum in causa fornicationis egerunt, in codices evangeliorum irrepsisse. 4. Ex historia pri- morum temporum optime explicatur confirmaturque huius inter- polationis origo. Siquidem primi Iudaei ad religionem chris- tianam conversi, cum antea e lege Moysis divortia in casu forni- cationis permissa fuerint, morem hunc ac permissionem in nova etiam lege, argumento ab apostolo Paulo separationem admit- tente petito, conservandam esse iudicarunt, atque ex Clemente Alexandrino *exceptionem in causa adulterii*, in loca evangelii Matth. V. et XIX. intulerunt, ut sic ex ipsis Iesu effatis proba- rent dimissionem uxorum in casu fornicationis licitam esse. (2).

Quod vero attinet ad locum Matth. XIX. 9. sunt qui existi- ment, integrum hoc comma spurium esse; alii vero censent tan-

(1) Liv. IV. *Cont. Marcion.* c. 54. ed. Rigalt.

(2) Ita Jäger in op. *Germ. Investigatio in quaestionem, utrum divortium iuxta doctrinam Scripturae et antiquissimam historiam ecclesiasticam irritum sit nec ne.* Armstadt et Rudolstadt 1804.

tummodo fuisse interpolatum. Inter eos, qui aliena manu inserta arbitrantur ea verba, quae ad fornicationem referuntur, eminet Leonardus Hug, olim professor Friburgensis in Bisgovia. His porro argumentis movetur : 1. plures sunt variantes lectiones, quae in hoc versiculo in antiquis codicibus passim occurrunt (3). 2. Super-sunt in lucubrationibus veterum indicia haudquaquam obscura, exemplaria Matthaei omni quondam conditione caruisse (4). 3. Ptolemaeus scholae Valentinianae alumnus saec. II. in sua ad Floram epistola, cuius magnam partem conservavit Epiphanius, impugnat antitheses Cerdonis sive Marcionis asserentium, alium Deum novi, alium veteris testamenti auctorem esse, cum utriusque foederis praecepta sibi contraria ex eadem divina mente prodiisse impossibile sit : sic Mosaicum Deum divortia concessisse, prohibuisse Salvatorem. Adversus quae Ptolemaeus disserens, profert locum Matthaei XIX. 9. absque conditione, seu absque illis verbis, quae favent divortio (5). 4. Tertullianus

(3) Scribit enim in cit. *Commentat. exegetico de coniugii Christ. vinculo insolubili* Friburg. 1816. part. I. pag. 4. « Omnes fere Constantin. et eum his » Aegyptiorum libri nonnulli Matth. XIX. 9. lectionem exhibent : ἀπολύθη τῆν » γυναῖκα αὐτοῦ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ. Hanc sententiam aliqui particula conditionali εἰ » exornarunt, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, quorum calculum difficulter inire possis. » Deinde commemorat recensiones Millii, Wetstenii, Bengelii, Frid. Matthaei atque Griesbachii.

(4) Nempe particula εἰ, si, quam textui adiectam ipse autumat.

(5) Textus Ptolemaei prout ab Hugio adducitur ex S. Epiphanio *Haeres.* XXXIII n. 3. in Grabii *Spicilegio SS. Patrum ut et haeret.* saec. I. II. et III. tom. I. saec. II. Oxon 1700. p. 72, 75. ita se habet : « Quaedam in lege ad Deum ip- » sum eiusque sanctionem pertinent ; alia autem Mosi tribuenda sunt, haud » quaquam suggerente Deo, sed quatenus ex impulsu mentis proprio nonnulla » constituit.... Quod quemadmodum sese habeat ex ipsis Salvatoris verbis de- » monstratum intelliges. Quodam enim in loco Salvator ad eos verba faciens, » qui secum disputabant de libello repudii, quod a lege permissum erat, sic » eos allocutus est : Moses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere » uxores vestras. Ab initio autem non fuit sic. Deus enim, ait : coniugium hoc » copulavit : et quod Deus coniunxit homo non separet. Dilucet exinde aliam » Dei legem esse prohibentem separari a muliere ; aliam vero Mosis conceden- » tem separari propter duritiam. Sane haec Deo contraria Moses ordinavit ; » siquidem contrarium est eius non separari. Sed si Mosis mentem in ferenda lege » consideremus, inveniemus eum non id sponte sua, sed necessitate fecisse....

lib. IV. advers. Marcionem ex Matth. XIX, quasi nec vola vel vestigium concessionis in hac pericope extiterit, diversitatem legis et evangelii inficiatur. Concessionem igitur divortii in suo exemplari non habuit Tertullianus. Post quae concludit Hug. « Sufficiunt hae rationes, ut exceptionem cap. XIX. positam » tanquam additamentum reiiciamus, quod posterior manus » invexit. » Qua vero ratione eiusmodi additamentum irrepere potuerit exponens ait : « Lectorum forte quisquam, cum in » hunc Matthaei locum incidisset, videretque conditionem in » oratione Domini adiitiam cap. V. 32. lectam hic abesse, miratus » quid rei subsit, aut quae huius diversitatis ratio reddi possit, » notationem pro consuetudine veterum adposuit ad marginem » libri, ut locum insigniret peculiari attentione dignum. Haec » coniecta in marginem observatio, cum illis, qui postea eo libro » usi sunt, emendationis causa adscripta, et voces in contextu » omissas, exhibere videretur, pluribus pedetentim addita, et » tandem, cum nova exemplaria conficerentur, a librariis in » media verba Domini illata est (6). »

Alii ulterius progressi contendunt colloquium Christi cum Pharisaeis apud Matth. XIX. desiisse illis verbis : *Quod ergo Deus coniunxit homo non separet*, nempe in v. 6 inclusive ; adeoque vv. 7. 8. et 9. suppositos esse, ac primo in evangelia quibus Nazaraei, Ebionitae et Cerinthiani utebantur irrepsisse. Paulusius Heidelbergensis suspicatus est verba saltem, quae prostant v. 9. καὶ ὁ ἀπολελυμένῃν γαμήσας μοιχᾶται, et qui dimissam duxerit moechatur serius textui fuisse inserta, eo quod in plerisque codicibus desiderentur ; pro verbis autem μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, (prout ipse legebat,) verba παρεκτός λόγου πορνείας fuisse substituta (7).

» ne ea occasione in maiora scelera et perniciem propriam ruerent.... Hoc in » ea re consilium eius fuit, ad cuius ductum manifeste et citra controversiam » ista contra Dei legem constituit. » Ast eiusmodi tractus neque convenit cum eo, qui habetur apud Grabium, ut paulo post videbimus, neque cum eo, qui habetur apud S. Epiphanium edit. Paetav. tom. I. pag. 216 ac refertur etiam in apend. ad quinque Irenaei libros edit. Massueti.

(6) In op. cit. §. 2. p. 8. et 9.

(7) Apud Roskovány op. cit. § 78. p. 129.

Alii etiam verba Matth. V. 32 et XIX. 9 *Et qui dimissam duxerit, adulterat* interpolata fuisse crediderunt, inter quos Gregorius Mayer, qui sensit verba citata e codicibus tam Graecis quam Latinis olim abfuisse, nec Augustinum, nec Chrysostomum, nec Basilium eadem legisse; in codice quoque Cantabrigiensi locum hunc desiderari (8). Paulus item eadem verba ideo potissimum uti non authentica reiecit, quia olim iam Clemens Alex. et Origenes illa varie reddiderunt (9).

Alii autem particulam *εἰ* si excludendam censent ex verbis Christi v. 9. citati cap. XIX. quia omnes fere Constantinopol. codices, nonnullique Aegyptiorum libri sic lectionem exhibent: *ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ dimiserit uxorem suam* CUM NON SIT ADULTERA (ut explicat Kuinoelius). Cumque a plerisque codicibus *εἰ* absit, fortasse illatum censent a grammaticis fuisse, quoniam in loco parallelo legitur: *παρεκτὸς λόγου πορνείας, excepta fornicationis causa* Matth. V. 32, quae ipsa etiam verba in pluribus codicibus e loco mutato a grammaticis adscripta sunt (10). Hanc proinde sententiam aliqui particula hac conditionali exornarunt. Haec porro lectio observata fuisse videtur Clementi Alex. qui Christi verba ex utraque Matthaei sententia conflata memoriae lapsu adducit lib. II. *Strom. Οὐκ ἀπολύσεις γυναῖκα, πλὴν εἰ μὴ ἐπὶ λόγῳ πορνείας non dimittes uxorem praeterquam propter fornicationem* (11). Alii praeterea codices, inter quos eminent Vaticanus omnium antiquissimus et Cantabrigiensis, Graeci deinde illi, quos recensuit Griesbachius; superioris insuper et inferioris Aegypti versiones, nec non Latinae ante Hieronymum

(8) *Specimen animadversionum in Graecum Matthaei textum eruditorum examini propositum*. Nurembergae 1786. pag. 231.

(9) *Commentarii philologico-critici in Novum Testamentum*. Part. II. ed. sec. Lipsiae 1842. pag. 794. Quem non pauci alii sequuti sunt apud Roskovány op. cit. 129 seqq.

(10) Ita Kuinoel *Comment. in lib. Novi Test. historicos* ad Matth. XIX. 7-9.

(11) Ed. Paris. 1644. pag. 424. et in ed. Potter Oxoniens. anglicani episcopi, Oxonii 1745. opp. tom. I. pag. 506.

exprimunt *ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτὸς λόγου πορνείας, dimiserit uxorem suam excepta fornicatione*. Locum igitur insigniter laesum ex hisce manifestum est.

Denique alii contendunt non Iesum ipsum Matth. V. 32. exceptionem *fornicationis* pronuntiasse, sed tantum evangelistam ex loco parallelo XIX. 9. ubi Iesus reipsa eam adhibuerat, adiecisse (12).

Ita quidem hodierni critici. Verum non est, quod istis permoveamur. Siquidem nonnisi levibus ut plurimum coniecturis innituntur, quemadmodum ex iis, quae dicturi sumus, palam fiet.

Etenim ut Iägeri primum argumenta excutiamus, ipse non evincit verba: *excepta fornicationis causa* e genuinis evangelis abfuisse, eo quod veteres solum uterentur, ut ille ait, verbis Apostoli I. Cor. VII. 10. 11. « Qui matrimonio iuncti sunt, » praecipio non ego, sed Dominus uxorem a viro non discedere, quod si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari, et vir uxorem non dimittat, » ad persuadendam temporaneam ob adulterium solutionem. Siquidem verbis evangelicis usus est iam sec. III. ineunte aut secundo exeunte Theophilus Antiochenus: « Et qui ducit, inquit (Christus), » *dimissam a viro moechatur*, et qui dimittit uxorem *excepta fornicationis causa*, facit eam moechari (13); » nec non Iustinus, qui pariter adducit, quae habentur tum Matth. V. 32. tum XIX. 9. « Qui ducit repudiatam ab altero viro moechatur (14). » Item iis usus est Clemens Alexandr. cuius modo verba attulimus; insuper Origenes, qui Christi effatum ex Matth. V. 32. « Omnis qui dimiserit uxorem suam, *excepta*

(12) Uti Tholuck in *Expositione philologico-theologica orationis montanae* Hamburg. 1855. pag. 255-275. aliique apud Roskovány op. cit. pag. 108-seqq.

(13) Καὶ ὁ γαμῶν, φησὶν, ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς, μοιχεύει καὶ ὅς ἀπολύει γυναῖκα, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι. Lib. III. ad Autol. cap. XIII. ed. Galland. tom. II. pag. 128.

(14) Apolog. I. n. 45. Ὅς γαμῆι, ἀπολελυμένην ἀπ' ἑτέρου ἀνδρὸς μοιχεύεται. Ed. Maur. p. 52.

» *fornicationis causa*, facit eam moechari, profert in commen-
 » tario in Matthaeum (15); atque ex Matth. XIX. 9. (16). »
 Sic etiam Tertullianus ita effert Salvatoris nostri verba ex Matth.
 V. 32. « Qui dimiserit uxorem suam praeter causam adulterii,
 » facit eam adulterari; aequè adulter censetur et ille, qui dimis-
 » sam a viro duxerit (17). »

Ex his non solum habemus veteres, eosque antiquissimos
 Christi verba cum adiecta clausula *excepta fornicationis causa*
 attulisse, adeoque uti genuina eiusmodi verba habenda esse,
 verum etiam habemus alteram difficultatem ex Marcionis allega-
 tione apud Tertullianum petitam plane solutam. Etenim ut
 patet ex adductis Tertulliani verbis, habemus ab eo expresse
 agnitam eam clausulam fuisse, quae a Christo apposita est.
 Quod si Marcion eam omisit, ratio est, quia is unum admittebat
 Lucae evangelium, illudque *decurtatum*, seu interpolatum, ut
 ipsum rei suae aecommodaret; porro in evangelio Lucae eius-
 modi clausula non habetur; et ex Luca protulit testimonium
 Marcion in obiecto loco, ut Christum Moysi adversantem
 traduceret.

Ad id quod tertio loco subdit Iäger dicimus, non esse nisi
 meram coniecturam, quae ex adductis Patrum antiquissimorum
 testimoniis plane evertitur. Nam Patres promiscue et ex cap. V.
 et ex cap. XIX. Matthaei verba promunt, nullaque est ratio quare
 dici queat ex cap. XIX. in caput V. clausulam, de qua agimus,
 translata fuisse; praesertim cum sit contra fidem codicum,
 qui constanter utrobique eam exhibent (18).

(15) Tom. XIV. n. 24. ed. Maur. p. 647. Εὶ ἀπολύσει τὴν γυναῖκα αὐτοῦ
 παρεκτός λόγου πόρνειας, ποιεί αὐτὴν μοιχευθῆναι. Et iterum p. 648.

(16) Ibid.

(17) Lib. IV. cont. Marcion. c. XXXIV. ed. Paris. 1616. pag. 727. et iterum
 in lib. *De pudicitia* ibid. pag. 1109.

(18) Sane Wetstenius in critica sua recensione *Novi testamenti Graeci* Am-
 stelod. 1751. utrumque locum una cum adiecta clausula retinuit. Id ipsum fe-
 cit Griesbachius ed. III. Berolin. 1822. ex cura D. Scholz; nisi quod in textu
 Matth. XIX. 9. omittit particulam *ei* de qua postea.

Temeritatem sapit quod quarto loco absque ullo fundamento
 scientifico, sed ex mera coniectura et divinatione ipse adiecit,
 quasi nempe illi Iudaeo-christiani potuerint insigni uti fraude,
 ut persuaderent a Christo Domino permissum fuisse divortium
 in causa adulterii, prout in veteri lege indultum fuerat a
 Moyse. Haec enim non modo incredibilia, sed prorsus absurda
 esse deprehenduntur, Evangelii exemplaria omnium terebantur
 manibus; quomodo igitur potuissent isti ex Iudaismo ad reli-
 gionem christianam conversi ex scriptis Clementis Alexandrini
 exceptionem in causa adulterii in illa evangelica loca transferre?
 Eo vel magis quod scriptores Clementi coevi ac suppres
 illam attulerint tanquam ex evangelio Matthaei depromptam, ut
 constat ex allatis documentis Iustini, Theophili Antiocheni ac
 Tertulliani? Accedit, quod Origenes Clementis discipulus ac
 successor in schola Alexandrina aperte neget a Moyse per
foeditatem fuisse significatum id quod Christus per *forni-*
cationis causam expressit (19). Quod certe non fecisset, si
 ea verba recenti adeo interpolatione nuper inducta fuissent iuxta
 adversarii nostri somnium.

Iam expendendum est utrum feliciter Hug pugnaverit, dum
 uti ab aliena manu insertam totam pericopen Matth. XIX. 9.
 fuisse contendit. Profecto id primo non evincit varietas lectio-
 num, quae in hoc commate reperitur. Siquidem tanta ea non
 est, prout fingit doctus hic et eruditus professor, ut planum fit
 ex duabus memoratis recensionibus Wetstenii et Griesbachii in

(19) En verba Origenis ex cit. tom. XIV. in Matth. n. 24. « Dicit fortasse
 » Iudaicus quispiam vir ex iis, qui Sospitatoris nostri doctrinae refragari au-
 » dent, Iesum ipsum cum dixit: *Omnis qui dimiserit uxorem suam, excepta*
 » *fornicationis causa, facit eam moechari*, repudiandae uxoris potestatem
 » fecisse haud secus ac Moysem, quem pro duritia cordis populi legem tulisse
 » dixit: et illud: *qui foeditatem in ea invenit*, idem esse docet ac fornicationis
 » causam, propter quam iure mulier a viro repudiari possit. Verum huic res-
 » pondendum est, etiamsi eo legis mandato, mulier adulterii rea lapidibus
 » necanda sit, *non ita foeditatem esse intelligendam, nec enim propter adulte-*
 » *rium*, vel similem aliquam turpitudinem libellus repudii scribendus est, et
 » coniugis in manus tradendus, sed quodlibet forsitan peccatum, foeditatem
 » nuncupasse Moysem etc. »

hunc locum (20). Accedit quod, si hac ratione fas esset uti aliena manu inserta reicere loca omnia, quae variantes lectiones habent, vix nobis aliquid permaneret ex sacris Bibliis, cum nullus fere locus sit, qui variantibus careat lectionibus, praesertim in Novo Testamento, ut percurrendo omnes editiones criticas Graeci textus, quisque facile sibi persuadebit.

Esto interdum penes veteres reperiri quamdam in allegatione duorum istorum textuum diversitatem, prout secundo loco obiicit Hug; eiusmodi tamen varietas nullum praebet sive clarum sive obscurum indicium de intrusa conditione *excepta fornicationis causa*, vel *nisi ob fornicationem*, cum multiplex ratio dari possit eiusmodi diversitatis in horum textuum allegatione; videlicet id contingere potuit ob eorum similitudinem, qua factum est, ut alter pro altero allegaretur, cuius exempla occurrunt apud Origenem, qui ut adnotavit Griesbachius, ter commati Matth. XIX. 9. substituit Matth. V. 32. Idem praestitit Tertullianus lib. IV. contr. Marcionem c. XXXIV. (21). Caeterum nullum dubium est Patres in suis exemplaribus in utroque Matthaei textu illam clausulam, et quidem constanter legisse, cum exinde, ut videbimus, orta sit vetus controversia de perfecta sive imperfecta coniugii dissolutione propter fornicationem, sive adulterium. Haec enim controversia nullum locum habere potuisset, dempto hoc commate, quod apud solum S. Matthaeum occurrit.

Quod tertio loco obiicit Hug ex epistola a Ptolemaeo Valentini sectatore ad sororem suam Floram scripta, ad rem non facit. Nam Ptolemaeus non sibi proposuit, ut in proposita difficultate asseritur, ostendere adversus Marcionem aut Cerdonem alium non esse Deum auctorem veteris, alium Novi Testamenti, sed

(20) Griesbachius inter codices, qui exhibent hunc versiculum cum clausula *παρεκτός λόγος πορνείας*, memorat Vaticanum omnium antiquissimum et Cantabrigiensem seu Alexandrinum. Possem alias recensione criticas afferre Millii, Gregorii Cantabrigiensis, Tittmanni, aliorumque magno numero, si opus esset.

(21) In nota *n* quam apposuit ad Matth. XIX. 9.

potius trifariam dividenda esse, quae in Pentateucho continentur, ita ut alia a Deo fuerint constituta, alia a Mose ut privato auctore, seu ut ipse loquitur, *per se ac suapte sponte aliquid constituyente*, alia a senioribus. Quod ut evincat exemplum profert ex libello repudii a Mose concesso scribens: « Quod quemadmodum sese habeat, ex ipsis Salvatoris verbis demonstratum mox intelliges. Hic enim quodam » in loco ad eos verba faciens, qui de repudii libello secum disputabant, quod permissione legis licebat, sic illos allocutus est: *Moses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras. Ab initio autem non fuit sic.* Deus enim, » inquit, coniugium hoc copulavit: *et quod Deus coniunxit, homo non separet.* Ubi aliam esse Dei legem ostendit, quae uxorem a viro seiungi prohibeat, aliam Mosis, qui ob duritiam cordis par illud dissociari permittat. In quo Moses quidam Deo contrarium tulit, ei scilicet cautioni, qua dissolvi » matrimonia vetuerat (22). » Cum igitur alius omnino scopus Ptolemaeo fuerit ab eo, quem adversarius ei affingit, non erat ratio, quare conditionem illam apponeret.

Tertullianus in lib. IV. contr. Marcionem non allegat cap. XIX. S. Matthaei, sed caput V. 32. et affert, ut vidimus, exceptionem. Adeoque dici nequit illum in vers. 9. capitis XIX. exceptionem, de qua agimus, non legisse. Quod vero citet caput V. 32. potius quam caput XIX. patet ex ratione, qua affert verba Christi, dicens: « Nam et in evangelio Matthaei: *Qui dimiserit, inquit, uxorem suam praeter causam adulterii, facit eam adulterari: atque adulter censetur et ille, qui dimissam a viro duxerit.* Caeterum *praeter ex causa adulterii* nec Creator » disiungit, quod ipse scilicet coniunxit (23). » In capite enim XIX. 9. habetur: *nisi ob fornicationem*, omissa voce *causa*, quae occurrit Matth. V. 32. quamque hic bis repetit Tertullianus.

(22) In *Spicilegio SS. Patrum* I. E. Grabii Oxon. 1714. saec. II. tom. I. pag. 72.

(23) Loc. cit. c. XXXIV. ubi Pamelius nota 542. ostendit verba, quae hoc loco adduxit Tertullianus, desumpta fuisse ex cap. V. v. 32. S. Matthaei.

Cum igitur falsae sint praemissae ab Hug excogitatae, concidit conclusio, quam ipse ex illis intulit, nempe exceptionem, quae occurrit Matth. XIX. 9. spectandam esse veluti additamentum, quod aliena manus invexerit.

Ratio vero, quae adducitur ab erudito auctore, ut suadeat quomodo eiusmodi additamentum fieri potuerit, mera coniectura est probabili quovis fundamento destituta. Hinc vel ipse Kuinoel de hac professoris Hug coniectura scribit: « Verba, quae » Matth. XIX. 9. leguntur *εἰ μὴ ἐπὶ πορνείας* (*nisi ob fornicationem*) contra codicum fidem a grammaticis adscripta et a » librariis male sedulis in ordinem translata putat (24). »

Nunc iam de interpolatione multiplici, quam alii critici biblici his in textibus deprehendere visi sunt, aliquid adiciendum superest.

Ac 1. Christi colloquium cum pharisaeis absolutum fuisse verbis illis: *Quod Deus coniunxit, homo non separet*, adeoque tanquam assutos abiiciendos esse vv. 7. 8. ac. 9. nemini unquam persuadebunt neoterici isti, quum penes antiquos omnes, qui hoc de argumento egerunt, reperiantur, quae his versiculos continentur. Specimen dedimus in paulo ante adductis locis ex Theophilo Antiocheno, Iustino, Clemente Alex., Origene, Tertulliano. His addimus versiones omnes antiquissimas, cuiusmodi sunt versio Latina et quidem antiquior recensione Hieronymiana (25), Syriaca, Arabica, Aethiopica, Persica, quae ad unam omnes eiusmodi versiculos exhibent (26). Quibus si addantur codices omnes melioris notae, quibus editiones seu versiones criticae adornatae sunt Novi Testamenti, profecto plena demonstratio de horum versiculorum authentia exur-

(24) *Comment. in lib. hist. N. T. ad v. 52. cap. V. Matth.* Et sane in editionibus criticis Wetstenii, Griesbachii et Tittmanni saltem *μὴ ἐπὶ πορνείας* ex fide codicum critic. retinentur.

(25) Cf. apud Sabathier *Bibl. sac. versiones Latinae antiquae, seu vetus Itala*: Remis 1745. tom. III. part. III. De hac ipsa versione antiquiore certe S. Irenaeo cf. Lachmannum in praefat. suae recensionis.

(26) Cf. in Polyglottis Waltonianis.

get (27). Fuisse vero primo in evangelia, quibus Ebionitae, Nazaraei ac Cerinthiani utebantur insertos hos versiculos, ex quibus postea irrepererint in evangelium Matthaei, fabula est, nec ullo documento suffulta. Quum iamdiu eiusmodi evangelia perierint, qui hoc fingunt, divinare satagunt (28).

2. Nec magis firmum est quod Paulusius aliique autumant, verba: *Et qui dimissam duxerit, adulterat*, inserta fuisse. Quamvis enim fateamur penes aliquot Patres verba haec non reperiri (29), aut etiam in nonnullis codicibus desiderari, non inde tamen confici potest, ea utpote interpolata esse reiicienda. Obstant siquidem, quominus id admittamus, argumenta omnia, quibus genuinitatem trium versiculorum vindicavimus, quae etiam pugnant pro versiculi noni integritate. Sane cernimus clausulam hanc apud alios vetustissimos Patres reperiri, nominatim vero apud Theophilum Antiochenum, Iustinum M., Tertullianum, quorum testimonia attulimus; tum etiam apud Clementem Alex., qui ait expresse: *Qui autem dimissam accipit uxorem, moechatur, inquit* (Christus) (30). Quoad sensum vero eandem sententiam profert Origenes dum ait: « Quemadmodum autem adultera est uxor, etiamsi viro alteri nupta » videatur, priore etiamnum vivo; ita et virum repudiatam

(27) Cf. Millii *Prolegomenon in N. T.* part. III. nec non Christ. Matth. Ifassii *Dissert. crit. de genuinis librorum N. T. lectionibus.* Amstelodami 1709.

(28) Cf. I. A. Fabricii *Codex apocryphus N. T.* Amburgi 1705. tom. I. pag. 553. *Notitia et fragmenta evangeliorum (XL. fere) apocryphorum.*

(29) Cf. Sabathier loc. cit. ubi recenset sex codices, in quibus comma hoc reticetur. S. Germ. 1. Corb. 1. Corb. 2. Claram. Cantabrig. S. Gall. et Mai. Mont. S. Germ. 2. S. vero Augustinus ibid. bis allegat hunc textum sic: *Et si aliam duxerit, moechatur, vel si alteram duxerit, adulterium committit.* Cf. etiam Recensionem N. T. Lachmanni, Berolini 1842. tum in textu Graeco, quem ipse vulgavit, tum in versione Latina antehieronymiana haec clausula constanter reperitur. Cf. etiam variantes lectiones, quas ipse profert in hunc loc.

(30) Loc. cit. ed. Oxon Potteri 1703. pag. 506. *Ὁ δὲ ἀπολελυμένην λαμβάνων γυναῖκα μοιχᾶται, φησὶν.* Non video post haec, quomodo cl. Roskovàny contentus fuerit asserere, solum quoad sensum haec verba a Clemente exhiberi.

» duxisse visum; non tam ipsius maritum, quam adulterum » esse dicendum a Servatore nostro demonstratum est (31). »

Sic enim fatemur interdum pro *εἰ μὴ ἐπὶ πορνείας* a nonnullis veteribus dici: *παρεκτός λόγου πορνείας*. Verum id effecit utriusque textus Matth. V. 32. et XIX. 9. similitudo et identitas argumenti. Caeterum criticorum est sua cuique textui verba vindicare et collatione codicum et versionum antiquarum, testimoniisque veterum (32).

3. Etiam si admitteretur particulam conditionalem *εἰ* si fuisse adiectam, nihil tamen quoad sensum amitteretur, cum integer subsistat, sive illa particula admittatur sive reiiciatur. Eodem nimirum res recidit. Porro ex eo quod in pluribus codicibus haec particula desit, recentiores critici protestantes in suis recensionibus plerumque eam expungunt, ut Griesbachius, et Tittmann. Alii autem eam retinent, uti Wetstenius, Io. Gregorius, Millius (33). Rursum a veteribus identidem cum conditionali legitur, ut apud Clementem Alex. aliosque passim, ab aliis vero praetermittitur. Quae cum ita sint, cum in possessione sit vulgata editio, retineri ea omnino debet, nec quidpiam temere innovandum.

Quod demum adiicitur ab Evangelista, non autem a Christo appositam fuisse *fornicationis* exceptionem, refellitur ex ipsa orationis serie, et ab unanimi veterum ac recentiorum interpretum consensu; quin opus sit pluribus gratuitam eiusmodi assertionem persequi.

Hinc etiam immerito Pottus et Eichornius autumarunt, quae Matth. V. 32. leguntur, a Christo dicta esse alio tempore, cum nimirum ei quaestionem captiosam proposuissent pharisaei,

(31) In Matth. tom. XIV. n. 24. ed. cit. tom. III. p. 649. Annotat autem Griesbachius verba haec propter *ὁμοιοτέλετον* a librariis in multis libris omissa esse.

(32) Id. enim in non paucis textibus a sanis criticis praestitum est.

(33) Cf. iterum Lachmannum in cap. XIX. 9. Matth. in cuius textu gr. legitur: *παρεκτός λόγου πορνείας* quae translata huc sunt ex cap. V. 52. In variantibus autem interdum habetur *μὴ* interdum *εἰ μὴ* et in versione veteri Latina legitur: *Nisi ob fornicationem*.

coll. Matth. XIX. 3. seqq., Matthaeum vero propter argumenti similitudinem praeceptis ante datis ea huic loco adiunxisse. His calculum suum adiecit Kuinoel. Quasi nempe Christus bis eadem de re disserere nequiverit; imo non desunt, qui arbitrentur, pharisaeos occasionem captasse proponendi illam quaestionem Matth. XIX. ex iis, quae in miro illo sermone in monte Christus expresse protulerat (34).

Et haec de authentia et integritate horum textuum adversus liberiores auctores dicta sufficiant. Quae enim hactenus disseruimus tum ex critices, tum ex hermeneuticae fontibus palam faciunt, textus illos, ut prostant, utroque in loco omnino retinendos esse, nec immutari ullo modo debere aut posse ob nonnullas difficultates, quae si quidpiam valerent, actum vix non esset de universi fere Novi Testamenti fide genuinaque lectione. Plures enim sunt textus, in quos eadem, imo quandoque validiores difficultates urgeri possent, quin tamen quidpiam innovandum sit, prout a non paucis passim recentioribus protestantibus factum esse novimus ingenti sacri textus detrimento. Adeo verum est sine auctoritatis supremae principio nihil firmum consistere!

ARTICULUS II. — De quibusdam exegeticis interpretationibus textuum Matth. V. et XIX.

§. I.

Nonnullae exegeticae eorum textuum interpretationes historice exponuntur.

Tum authentia tum integritate duorum textuum vindicata, praestat iam, ut varias eorumdem, aut saltem praecipuas expendamus exegeticas interpretationes.

Interpretatio inter protestantes communis est ita intelligendas esse clausulas *excepta fornicationis causa*, aut *nisi ob fornicationem*.

(34) Inter quos est cl. Drach in op. cit. *Du divorce dans la synagogue* pag. 81 seq.